

Til Middelhavet efter krigsfanger Krydseren VALKYRIENS togt juli – september 1919

Af Søren Nørby, cand. mag.

Under 1. Verdenskrig endte en række af indbyggerne i det Sønderjylland, som Danmark havde tabt i krigen 1864, i allierede krigsfangelejre langt

fra de hjemlige himmelstrøg. Da der i 1920 skulle stemmes om de tabte områder skulle tilbage til Danmark, ønskede man fra dansk side, at alle med tilhørsforhold til Sønderjylland skulle få mulighed for at stemme. I juli 1919

Ifølge Haandbog for Søværnet 1920 forløb VALKYRIENS 1. togt i 1919 således: 14/5 kommandohejsning, 17/5 inspektion af General-inspektøren for Søværnet og afgang fra Sundet, dernæst øvelser i danske farvande frem til 18/6, hvor Kristiania (Oslo) blev anløbet. Derpå fulgte endnu 14 dages øvelser i danske farvande, før Orlogsværftet blev anløbet for forsyninger. Den 11/7 blev kursen sat mod Skagen og Nordsøen. 15/7 blev Leith anløbet, fulgt i hurtig rækkefølge af Funchal (27/7) og Gibraltar (4/8) og den 14/8 nåede krydseren Alexandria. Den 18/8 gik det igen mod Danmark. Ruten gik via Malta (22/8), Gibraltar (28/8), Dartmouth (4/9) og den 9/9 rundede VALKYRIEN igen Skagen. Dagen efter nåede man Helsingør Red og senere samme dag København. Den 13/10 inspicerede Generalinspektøren for Søværnet skibet, og samme dag afløb VALKYRIEN Orlogsværftet. Den 18/9 strøg krydseren kommando. (Orlogsmuseet)

fik krydseren VALKYRIEN derfor ordre om at afbryde årets kadettogt for at gå til Middelhavet og her afhente en række krigsfanger i den ægyptiske havneby Alexandria samt fra den britiske base på øen Malta. Chefen for VALKYRIEN var kommandør Hector Frederik Kiær (1862-1939), og i gemmerne på Forsvarets Bibliotek findes et manuskript til et foredrag, som han afholdt i en Marineforening – tid og sted kendes ikke – og som har dannet baggrunden for denne artikel.

Med om bord på VALKYRIEN var både daværende kronprins Frederik, hans bror arveprins Knud og den senere kommandørkaptajn Robert Steen Steensen. Sidstnævnte var en ivrig fotograf, og efter hans død i 1968 blev bl.a. et fotoalbum fra det her behandlede togt overdraget til Marinens Bibliotek. Hovedparten af de her viste billeder er således alle taget af R. S. Steensen.

VALKYRIENS togt som skoleskib var blevet indledt i maj 1919 med øvelser i danske farvande og besøg i både danske havnebyer samt Kristiania (nuværende Oslo) i Norge. Årets kadettogt gik også til udlandet, og i begyndelsen af juli gik krydseren til Orlogsværftet for at genforsyne før det gik mod den portugisiske ø Madeira.

Den nyligt overståede Verdenskrig havde bl.a. medført en mangel på kul i Danmark, og for at få kunne nå hele

Kullastningen i Leith blev besværliggjort af en lokal strejke blandt havnearbejderne. Krydserens menige mandskab nægtede at optræde som "skruibrækkere", og det blev derfor nødvendigt at lade de ombordværende kadetter stå for det fysisk hårde arbejde med lastningen af de sidste 40 tons kul. Selv om der reelt var tale om lydighedsnægtelse hos det menige mandskab, valgte kommandør Kiær ikke at tage retslige skridt, da mandskabet på intet tidspunkt nægtede at udføre egentlige militære opgaver om bord.

vejen til Madeira, måtte VALKYRIEN anløbe Leith, hvor 550 tons kul skulle tages om bord. Det var mere end der reelt var plads til i skibets kulkasser, så en del af kullene måtte anbringes

på skibets dæk. I denne forbindelse er det værd at nævne, at på togtet havde VALKYRIEN fire gange brand i skibets kulkasser. Problemet blev først løst da man opdagede, at den asfaltlak, som var blevet brugt til at isolere kulkasserne, på grund af krigen var af så ringe kvalitet, at den selvantændte ved så lave varmegrader, at en varm solskinsdag i Middelhavet var nok til at skabe en farlig situation om bord.

Fra Leith gik togtet videre mod Funchal på Madeira. Her otte måneder efter Verdenskrigens afslutning var fa-

ren fra miner stadig stor, og den oprindelige plan om at gå gennem Pentland Firth og vest om Irland blev droppet. I stedet gik VALKYRIEN igennem den Engelske Kanal.

Det var under det fem dage lange ophold på Madeira, at kommandør Kiær modtog telegram hjemmefra om, at VALKYRIEN skulle sætte kurs mod Alexandria for at hente ca. 100 slesvigske krigsfanger. Den overraskende ordre vakte jubel hos alle på nær skibets navigationsofficer, som havde for-

Her er en gruppe kadetter fotograferet efter kullasningen. Det kræver gode øjne at genkende kronprins Frederik, siddende med benene over kors i midten af billedet.

ventet at være hjemme igen den 15. august, da hans kone var sat til at nedkomme da. Ordren til Kiær lød på, at han skulle anløbe Gibraltar for bunkring af kul og forsyninger til togtet, og takket være god hjælp fra en britisk officer stationeret på Madeira, lykkedes det at få en aftale på plads, hvor VALKYRIEN mod at tage den britiske officers arkiv med fra Madeira til Gibraltar fik en adgangsbillet til den britiske base.

Her skulle Kiær også have nye søkort, da han ikke havde kort over Middelhavet med. Han havde derfor måtte klare togtet fra Madeira og til Gibraltar med et søkort, der dækkede hele Atlanterhavet, og derfor ikke havde mange detaljer med omkring anløbet af Gibraltar. Det lykkedes dog at finde vej gennem tågen (ifølge Kiær var der dengang tåge i Gibraltarstrødet i 23 ud af august måneds 31 dage), og den 4. august ankrede VALKYRIEN ved Gibraltar.

Her fik kommandør Kiær udviklet, at VALKYRIEN fik forsyninger til resten af togtet – ikke kun kul, men også mad, da krydseren kun var udrustet var forplejning til dets 250 mand besætning frem til 20. august. Den nye destination både gjorde togtet længere, men krævede også mad, sovegrej og klæder – fra dansk side vidste man ikke i hvilken stand krigsfangerne var - til mindst 125 mand ekstra. Den 5. august forlod VALKYRIEN igen Gibraltar og indledte

den 2000 sømil lange sejlads til Alexandria. Inden afsejlingen købte Kiær for £25 et britisk admiralitetskort over Middelhavet, og da det bl.a. indeholdt en oversigt over de kendte minefelter, gjorde det den videre sejlads mindre usikker – men de ekstra udkiggere, der kiggede efter miner i vandet, forblev på plads på hele togtet.

På vejen mod Alexandria arbejdede VALKYRIENS besætning hårdt på at gøre skibet klar til de mange passagerer. Et krigsskib har jo ikke overskydende plads til en sådan eventualitet – især ikke da VALKYRIEN som kadetskib allerede havde 60 mand ekstra om bord i forhold til dets normale besætningsstørrelse, så det gjaldt om at være opfindsomme og rykke sammen, så der blev plads til de nye passagerer. Det skete med Kiærs ord således:

"Kadetmessen blev straks skåret over i 2 Dele ved Hjælp af [gardiner]. Om B.B. blev der Underofficersmesse, og om St.B. blev der Kadetmesse. Vel kunne alle Kadetter ikke sove her, men spise der og opholde sig der gik nok an, skønt Varmegraden var høj i Ægypten og da næsten hele Middelhavet igennem i August. 17 Kadetter sov i Chefens Spisestue.

Herved blev Forskibet med den egentlige Underofficersmesse ledig, og der indkvarteredes vor egen Besætning, medens hele Forbanjeren frigjordes til Fangerne. Dette medførte dog, at man måtte genindføre den Skik, som

de ældre blandt Marineforeningens Medlemmer kan huske fra Tjenesten, at Køjerne måtte surres og stuves på Nattevagterne for Vagternes Vedkommende.”

Ni dage efter afsejlingen fra Gibraltar nåede krydseren Alexandria. Først her fik Kiær, via den lokale danske generalkonsul, flere oplysninger om den pålagte opgave. Generalkonsulen havde inden VALKYRIENS ankomst lavet et stort stykke arbejde med at identificere & lokalisere de personer i allieret varetægt i de mange krigsfangelejr i Ægypten, som var berettiget til at komme med VALKYRIEN hjem til Danmark. Kravene for at få en plads om bord i VALKYRIEN var, at vedkommende var født i det område, som der nu skulle stemme om, og for Kiær var det vigtigt at slå fast, at ens ret til at komme med VALKYRIEN ikke blev påvirket af, om man havde tænkt sig at stemme dansk eller tysk ved den kommende afstemning.

Det tog nogle dage at få papirarbejdet på plads og udvalgt præcis hvilke krigsfanger, der levede op til kravene til en plads om bord i VALKYRIEN, men klokken 9 om morgenen den 17. august lå med Kiærs ord *”alle vore store Rofartøjer samt Jerndampbarkassen og Vedetbaden inde ved Alexandrias Kaj ned Dannebrog vajende fra hvert Fartøj”* klar til at tage skibets nye passagerer om bord.

Fra dansk side havde man kalkuleret med at ville hente i alt ca. 100 mand hjem med VALKYRIEN, men i Alexandria steg 5 officerer, 2 søkadetter, 103 militære fanger og 11 civile fanger - alle med synlig glæde - ned i de danske fartøjer.

Som eksempel på de tyskere, som VALKYRIEN havde med retur til Danmark, nævner Kiær selv denne person:

”Kaptajnløjtnant zur See, fhv. Næstkommanderende på den tyske Krydser ”KÖNIGSBERG”, der trak sig op ad Ruffianfloden i tysk Østafrika og der forsvarrede sig i Måneder, indtil Englænderne [...] ødelagde den. Den ca. 400 Mand store Besætning sluttede sig til de tyske Landstyrker i Østafrika, der kæmpede heldigt over for Englænderne i ca. 2½ År, indtil de måtte overgive sig i 1919, og de fleste af disse Tropper og en stor Del af Kolonisterne og Funktionærerne sad nu som Fanger i de ægyptiske Lejre. Kaptajnløjtnanten var født i Rendsborg i Begyndelsen af Firserne af tyske Forældre, Faderen Embedsmand, og da han var Dreng, forflyttedes Faderen til Sydtysskland, og senere har Sønnen ikke haft med Slesvig at gøre. Nu hentede vi ham hjem for at han kunne stemme for Tyskland.”

Blandt krigsfangerne var der stor usikkerhed om, hvordan de ville blive behandlet om bord i VALKYRIEN – som krigsfanger eller som fri mænd? Usik-

kerheden varede dog kun til krydserens fartøjer nåede frem til VALKYRIEN. Her blev der pebet faldereb, for Kiær havde besluttet, at alle skibets passagerer var sønderjyder, og derfor skulle behandles som danskere – også selv om han var klar over, at da hovedparten af dem kun havde perifer tilknytning til området, ville de nok ville stemme tysk til den kommende afstemning. Straks de var kommet om bord bød Kiær dem velkommen og meldte dem – på engelsk -, at de fra nu af og indtil udskibningen i dansk havn, var Eksfanger, og at Kiær havde kvitteret for dem hos de engelske Myndigheder med den for-

pligtelse, at de ikke kom i land de havne, som krydseren måtte anløbe på vejen hjem til Danmark. Kiær gjorde en dyd ud af at undlade at benytte udtrykket fanger. I stedet var eksfangerne nu passagerer i krydseren VALKYRIEN.

Alexandria var også ramt af havnestrejker, så VALKYRIENS besætning måtte igen selv stå for lastning af kul til skibets kedler – denne gang af 50 tons, der lige akkurat var nok til togtets næste mål: Malta. Krydserens afsejling blev forsinket pga. maskinskade, men ved 01-tiden den 18. august 1919 forlod krydseren den ægyptiske havneby. Fire dage senere nåede VALKYRIEN

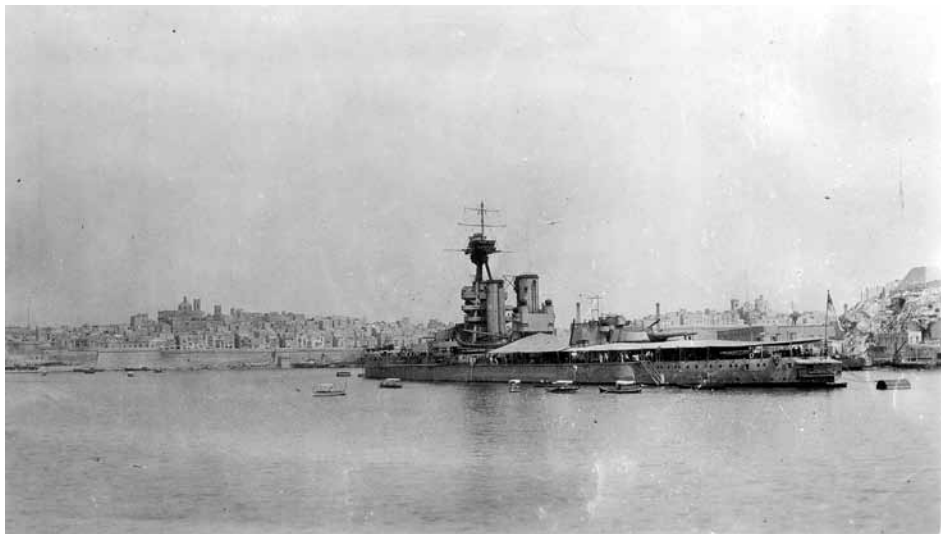
Sønderjyder gør bakstørn. Om bord blev skibets passagerer inddelt i bakker (kaldet passagerbakker) og fik skytsedler med oplysninger om deres plads for skafning, køjeplads samt redningsfartøj. De blev mønstret hver morgen og aften, men havde ellers fri. Eneste faste opgaver var rengøring af deres soverum og skaffegrejer mm.

Malta. I øens krigsfangelejer befandt sig også en række mænd, som måske levede op til kravene om at komme med VALYRIEN hjem, men samtidig var Kiær klar over, at pladsen om bord allerede var trang, og at han derfor måtte være meget tilbageholdende med at give plads til de personer, som måske ikke 100 % levede op til kravene. Kiær valgte at interviewe hver enkelt kandi-

dat personligt, men at det ikke lettede processen beskriver han således: ”Når sådan en stakkels Fyr står rystende foran En, med et bedende Blik i Øjet, med Længsler efter Genforening med Hjemmet efter 5 Års Adskillelse præget i hvert et Træk, da at afvise dem og se dem vende sig om med Fortvivlelse og Tårerne trillende ned ad Kinderne.”

Malta. Dreadnought MARLBOROUGH i Krigshavnen. Under anløbet af Malta fik VALKYRIEN endnu to officerer om bord, så krydserens officersmesse skulle huse 9 ekstra officerer. Det lod sig kun lige akkurat gøre. Om de nye messemedlemmer udtalte Kiær: ”blandt de 9 nye Messemedlemmer i ”VALKYRIEN”s Officersmesse var Officersmesserne i så berømte Skibe som Krydseren ”EMDEN”, Krydseren ”KÖNIGSBERG” og Krydseren ”BREMEN” repræsenterede, og på den månedlange Rejse hjem fra Alexandria fik man sig mangan en interessant Samtale med disse Officerer. Men altid på Engelsk!” I lyset af især de tyske ubådes sænkning af mange danske handelsskibe under krigen gav Kiær besked på, at der ikke måtte tales tysk i messen – hvilket dog ikke gav problemer, da de nye messemedlemmer alle havde lært engelsk i løbet af deres krigsfangenskab.

Hjemad - gennem Gibraltarstrædet. Mange af VALKYRIENS passagerer havde tilbragt 3 -4 år i allierede krigsfangelejre, inden de her fik muligheden for igen at komme hjem til deres familier. Ifølge Kiær var der "på hele Rejsen ikke en Mislyd mellem disse ca. 150 Fanger og vor ca. 250 Mand store Besætning og det til Trods for, at man forstår, at Dækket på "VALKYRIEN", der kun er et Skib på 3.000 Tons, med et ret udstrakt Kanonbatteri, fra Morgen til Aften var overfyldt med Mennesker." Billedet giver et godt indblik i, hvor tætpakket der har været om bord i krydseren på togtet mod Danmark.

Den danske konsul på Malta havde imidlertid kun fundet 17 personer, som kunne tænkes at skulle med krydseren hjem, og det tillod Kiær at være så human, at han tilmed medtog 6-7 personer, som ikke levede op til kravene – men: "man er jo Sømand, og at se sådan 7 ældre Skibsførere og Styrsmænd, der var blevet stoppede i Suez kanalen og Rødehavet i August 1914, taget fra Skib og anbragt her, og som man nu kunne hjælpe, det var ikke til at stå for [...]. Disse Folk havde jo ikke

været med til at udøve Undervandsbådsskændslen over for fredelige, neutrale Søfolk og måske ikke hørt om denne Fremgangsmåde inden for deres Fængsels Mure. Og hvor de længtes hjem efter Kone og Børn! Alle var de jo forholdsvis ældre Personer."

Resultatet af Kiær's interviewrunde blev, at antallet af passagerer om bord i VALKYRIEN blev forøget med 2 officerer, 5 militære fanger og 30 civile fanger plus de 7 førnævnte skibsførere fra handelsflåden. Det fik det samlede

Ved Helsingør kom den sønderjyske komitee om bord. Komiteen uddeler flag og cigaretter.

antal passagerer op på 165 Mand!

Fra britisk side var der ingen problemer med at få de syv ekstra mand med hjem, og de britiske myndigheder var tydeligt glade for at slippe af med så mange krigsfanger som muligt – som Maltas guvernør, den britiske Field Marshal H. C. O. Plummer, udtalte til Kiær: *”Tag hele Lejren, om De kan, så kan vi komme af med den jo før jo hellere»!*

Under opholdet i Grand Harbour på Malta undveg fire tyske krigsfanger fra en af øens fangelejre. Det var oplagt, at de ville forsøge at snige sig om bord på VALKYRIEN, og som blinde passagerer komme med til Danmark, og en af de fire blev da også dagen efter fundet om

bord i VALKYRIEN – og prompte leveret tilbage til de britiske myndigheder -, mens en anden blev arresteret på kajen ud for krydseren. De to sidste var endnu på fri fod, da VALKYRIEN lørdag den 24. august igen forlod Malta, men var ikke med krydseren hjem.

Togtet hjem inkluderede to korte anløb af Gibraltar og Darthmouth, hvor krydseren skulle laste kul. I Darthmouth var der stadig strejke blandt havnearbejderne, men VALKYRIENS passagerer meldte sig frivilligt til at laste kullene, hvilket de fik lov til – og tilmed fik de den løn, som Kiær skulle have givet de britiske havnearbejdere.

Den 8. september nærmede VALKYRIEN sig Danmark og denne dag blev de første drivende miner observeret nær

krydseren. Vejret var dårligt, og derfor var flere af minerne tæt på skibet, før de blev observeret – og sænket med kanonild. Den 8. september blev således fem drivende miner sænket med kanonild fra krydseren – den ene mine på blot 200 meters afstand.

Den 10. september stod VALKYRIEN Øresund ind. Ved Helsingør kom en komite om bord, hvis opgave bl.a. var at sørge for, at de af skibets passagerer, som ikke havde familie eller andet i København, fik tilbudt et sted at bo, mens de ventede på transportlejlighed videre til Slesvig eller Tyskland. Ved ankomsten til København blev der afholdt en række festligholdelser for de tilbagevendte, men Kiær deltog ikke i disse, da hans mening var, at: *”Resultatet ca. 50 danske Stemmer af 165 hjemførte Personer nærmest hørte hjemme i et Sørgespil.”*

Under hele hjemrejsen fra Alexandria havde Kiær et forbilledligt samarbejde med et dansksindet medlem af passagerne, og gennem ham fik Kiær efterfølgende en liste over de sikre danske stemmer, og Søværnets Kadetkorps sendte dem efterfølgende et fotografi af VALKYRIEN, hvor der forneden ned guldbogstaver var trykt:

Fra Det Danske Kadetkorps til Krigsfangenummer..... N.N.

Kiær slutter sit foredrag med ordene: *”disse Billeder, ved jeg, har Hæders*

pladser i de respektive Hjem.”

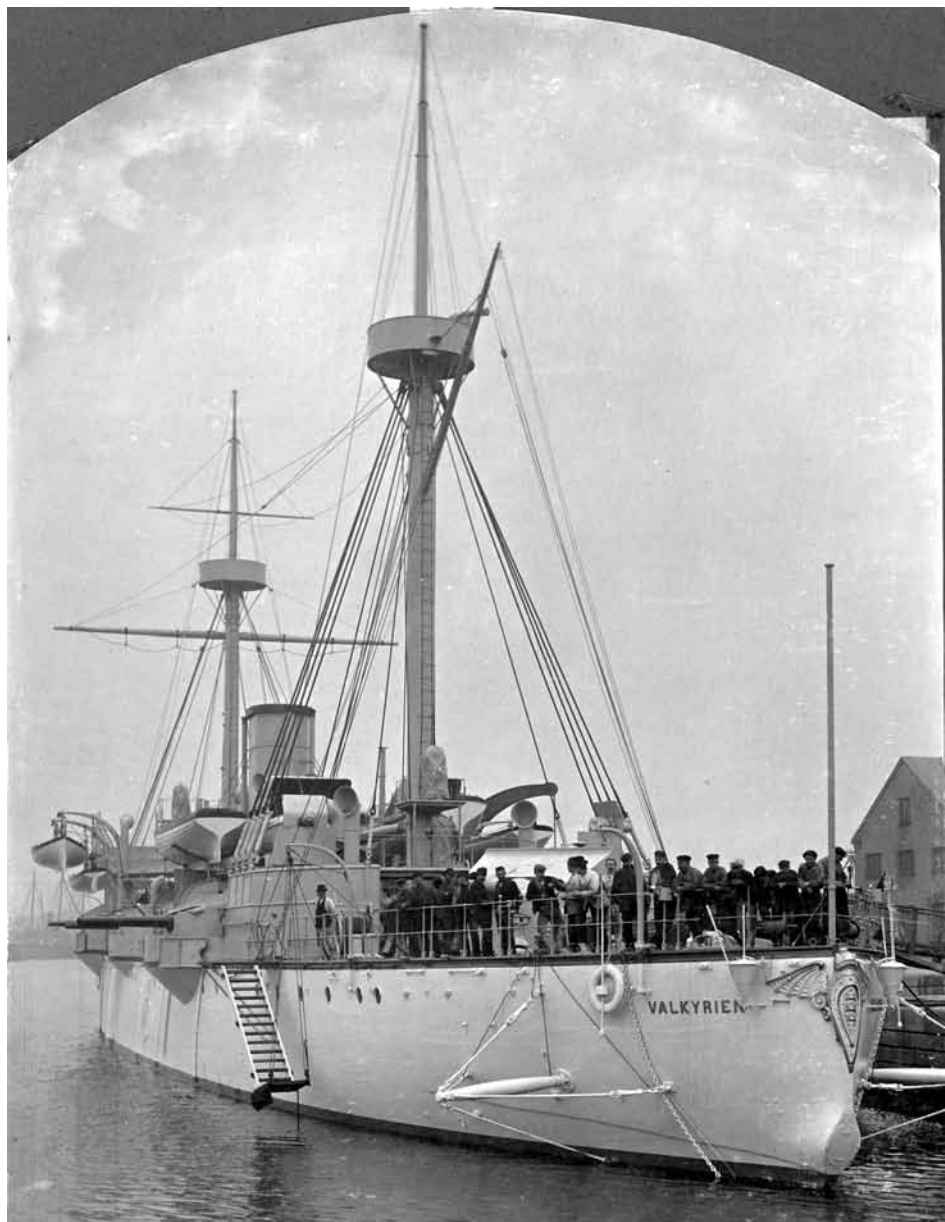
Kiær afgik som chef for VALKYRIEN den 18. september 1919, og blev afløst af kommandør A. V. Scheel. Kort tid efter blev kursen igen sat mod fremmede have, og den 16. december afhentede VALKYRIEN endnu 135 sønderjyske krigsfanger, denne gang i den franske havneby Rouen – men det er en anden historie...

Sønderjyderne gaar i Land med deres Kvarter-værter.

Litteratur

Kiærs manuskript ”Sønderjyske krigsfangers hjemsendelse med krydseren VALKYRIEN 1919” kan lånes på Forsvarets Bibliotek. Derudover er brugt Haandbog for Søværnet 1920 samt Steensens fotoalbum ”H.M.S. VALKYRIEN 1919”.

Et billede af VALKYRIEN sandsynligvis i perioden 1902-10. Hvor vides ikke. Det ligner ikke søfolk der står på agterdækket.